

ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΧΤΣΗΣ

Το βάλσα
σε χερνάει,
αν σε χεράβει
πρώτα
η καρδιά.

ΤΟ
ΤΡΙΤΟ
ΣΤΕΦΑΝΙ

© Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΛΑΔ-ΜΙΕΤ

© Ελίδα Τσάτσι / Αρχείο, 2020 / © ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΩΣ Σ.Ε., Αθήνα 2020

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Το τρίτο στεφάνι**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Κώστας Ταχτσής

ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Άννα Μαράντη

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θάνος Κακολύρης

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ελένη Σταυροπούλου

© Ελπίδα Ταχτσή-Αρτέμν, 2020

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2020

Πρώτη έκδοση ιδίως αναλώμασι, Αθήνα 1962, Κώστας Ταχτσής,

Δεύτερη έκδοση: Εκδόσεις Ερμής 1970, τρίτη έκδοση: Εκδόσεις Εξάντας 1987,

τέταρτη έκδοση: Εκδόσεις Γαβριηλίδης 2009, πέμπτη έκδοση: εφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ* 2011.

Έκτη έκδοση: Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Νοέμβριος 2020

Τέταρτη ανατύπωση: Αύγουστος 2021

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3731-6

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3732-3

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Από το 1979

Έδρα:

Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο:

Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550

PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Publishers since 1979

Head Office:

121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore:

13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΧΤΣΗΣ

ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΤΕΦΑΝΙ

Εισαγωγή: Μικέλα Χαρτουλάρη

ΤΕΤΑΡΤΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ

«Χρειάστηκε να ξεγαντζωθώ από την “κορνίζα”
και να πέσω στο κενό»

«Μυθιστορήματα σαν το *Τρίτο στεφάνι* γράφονται ένα κά-
θε πενήντα χρόνια!»

Το είχε πει ο ίδιος ο Κώστας Ταχτσής σε τηλεοπτική συ-
νέντευξή του το καλοκαίρι του 1988. Λίγο αργότερα, βρέ-
θηκε νεκρός στα 61 του, γυμνός στο κρεβάτι του, με τα δα-
κτυλόγραφα του πεταμένα εδώ κι εκεί, κι ανάστατη τη μο-
νοκατοικία του στον Κολωνό απ’ όσα είχαν συμβεί εκείνη
τη νύχτα της 25ης Αυγούστου, κι όμως ακόμα, το 2020, δεν
έχουν διαλευκανθεί.

Ο Κώστας Ταχτσής, ο οξυδερκής, ο τραγικός, ο ταλα-
ντούχος που αφηνόταν αυτοκαταστροφικά στις αντιφάσεις
του, ο κορυφαίος συγγραφέας με την ταραχώδη, τολμηρή
και ανορθόδοξη ζωή, γνώριζε το ειδικό βάρος που είχε –και
έχει– στην ιστορία του νεοελληνικού μυθιστορήματος αυτό
το βιβλίο, που το έγραψε στα 35 του και το εξέδωσε με δι-
κά του έξοδα το 1962. Ήταν «αρχετυπικό», έλεγε, ξέροντας
ότι το *Τρίτο στεφάνι* επηρέασε αποφασιστικά τόσο πολ-

λούς νεότερους Έλληνες συγγραφείς, και ότι το 1968 ήταν το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα που κυκλοφόρησε στα αγγλικά, στη σειρά τσέπης των εκδόσεων Penguin.

«Η Ελλάδα θα ξεροσταλιάζει στα πεζοδρομία του ευρωπαϊκού μέλλοντός της, μα το Τρίτο στεφάνι θα έχει αποτυπώσει διά παντός την πεμπτουσία των μικροαστικών οραμάτων της», σημείωνε η πεζογράφος Μάρω Δούκα, ομιλήτρια στην εκδήλωση που οργανώθηκε τον Ιανουάριο 1999 στο Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας, για τα δέκα χρόνια από τον θάνατο του συγγραφέα¹.

Ζωή και τέχνη αλληλένδετες

Αυτό το πρώτο και μοναδικό μυθιστόρημα του Κώστα Ταχτσή ήταν γέννημα μεγάλης συγγραφικής τόλμης και διορατικότητας.

«Ακούμε» εδώ μια μεσόκοπη γυναίκα να διηγείται με εντυπωσιακό σφρίγος τη ζωή της, δίνοντας συχνά τον λόγο στην πεθερά της από τον τρίτο γάμο της. Είναι η Νίνα και η Εκάβη, που η ζωή τις άλλαξε κι έχασαν την αθωότητά τους κι έγιναν «τέρατα», εξόντωσαν συζύγους, κατέστρεψαν παιδιά, αλλά ο Ταχτσής τις μεταμόρφωσε σε κορυφαίους λογοτεχνικούς χαρακτήρες. Οι δυο τους παραπέμπουν αντίστοιχα στη θεία του συγγραφέα, την Εκάβη, και στη γιαγιά του, την Πολυξένη, η οποία είχε ασκήσει πάνω του μια ασφυκτική κηδεμονία, που ο έφηβος Κώστας δεν έβλεπε την ώρα να ξεφορτωθεί. Είχε γίνει «μπαλάκι» στις γυναίκες της φαμίλιας που είχαν βιώσει «όλη την αθλιότητα του μικροαστισμού του πνιγηρού Μεσοπολέμου». Κι όσο ήταν κοντά τους, «το αγόρι, μισοκαταλαβαίνοντας, μυήθη-

---

1. Μάρω Δούκα, *Τίποτα δε χαρίζεται*, Πατάκης 2016.

κε από τ' άλλα παιδιά στα μυστικά της πρώιμης σεξουαλικότητας, πάντα βρίσκοντας τον εαυτό του... από κάτω»².

Αυτά τα περιγράφει με μεγάλη ειλικρίνεια ο Ταχτσής στην ημιτελή αυτοβιογραφία-αυτοανάλυσή του, *Το φοβερό βήμα*, που κυκλοφόρησε σύντομα μετά τον θάνατό του (Εξάντας 1989, επιμ. Θαν. Νιάρχος). Τέτοια περιστατικά τροφοδοτούν το *Τρίτο στεφάνι* όπου, με τη διπλή πρωτοπρόσωπη αφήγηση των δύο γυναικών, οι οικογενειακές περιπέτειές τους προβάλλονται στο φόντο της ελληνικής ιστορίας του 1920-1950, με μια γλώσσα ζουμερή και ζωντανή που έχει αφομοιώσει όλον τον πλούτο της ελληνικής γλωσσικής ιστορίας. Εδώ, με το όνομα Ελένη, εμφανίζεται και η μητέρα του η Έλλη, ως κόρη κατεξοχήν σκανταλιάρικη και σύζυγος άπιστη, και πάντως, λέει ο συγγραφέας, «πολύ καλύτερη από το πρότυπό της». Εμφανίζονται κι άλλοι συγγενείς του, όπως ο θείος Μίμης, «Θόδωρος» στο ...*Στεφάνι*, και διασταυρώνονται με επινοημένους χαρακτήρες σε πραγματικά ή «και καθαρώς πλασματικά γεγονότα». Ότι απέκρυψε, πάντως, δεν ήταν μυστικά της οικογένειας που δε θέλησε να τα βγάλει στη φόρα, αλλά, όπως είχε διευκρινίσει, ήταν στοιχεία «αισθητικής τάξεως που κάνουν να διαφέρει μια απλή αυτοβιογραφία από ένα μυθιστόρημα»³.

«Όταν γραφόταν αυτό το βιβλίο, η μικροαστική πραγματικότητα δεν είχε ακόμα εμπεδωθεί στη συνείδηση των πολλών. Αργότερα, εκατομμύρια Έλληνες μπορούσαν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους στις σελίδες του», επισημαίνει ο

---

2. Κώστας Σταματίου, *Το βιβλίο και ο Χρόνος 1979-1991*, τ. 2, Καστανιώτης 2004.

3. Κώστας Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, Επιμέλεια Θανάσης Νιάρχος, Εξάντας 1989.

βιβλιοκριτικός και μυθιστοριογράφος Δημοσθένης Κούρτοβικ. Ήταν η πρώτη φορά που «αυτό το χαρακτηριστικότερο φαινόμενο της κοινωνικής ζωής αυτής εδώ της χώρας μετά το 1920 έγινε το κεντρικό θέμα ενός μυθιστορήματος, ενώ ως τότε η λογοτεχνία το είχε αγνοήσει»⁴. Μέσα από το *Τρίτο στεφάνι*, συμπληρώνει απ' την πλευρά του ο βιβλιοκριτικός Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, παρελαύνει εντέλει η Ελλάδα «μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και πριν απ' αυτόν, χωρίς πολιτικές ή ιδεολογικές παραμορφώσεις, με ένα πνεύμα που ξέρει πώς να προσαρμόζει την όποια συλλογική αλήθεια στις ανάγκες και στα κρυφά ή φανερά πάθη της ατομικής ζωής»⁵.

Ο ίδιος ο συγγραφέας του δήλωνε πάντως με κάθε ευκαιρία ότι για εκείνον η ζωή ήταν σημαντικότερη από την τέχνη. «Η τέχνη πρέπει να είναι απόσταγμα ζωής, ποτέ υποκατάστατό της. Η τέχνη είναι αξιόλογη όταν γίνεται εκ του περισσεύματος της ζωής...»⁶.

Στην περίπτωση του Ταχτσή, λοιπόν, είναι σαφές πως η ζωή του –μια ζωή που πάντως δεν την άγγιξε ούτε την πλήγωσε η Ιστορία, οι δικτατορίες 1936-41 και 1967-74, ο Εμφύλιος, το μετεμφυλιακό κράτος– είναι ένα βασικό κλειδί για την αποκρυπτογράφηση και την ερμηνεία του έργου του. Είναι χαρακτηριστικό και σπαρακτικό αυτό που έγραψε για τον εαυτό του ως δημιουργό από τη μια και ως δημιουργήμα από την άλλη. Αφορμή, η παρατήρηση ενός αναγνώστη

---

4. Δημοσθένης Κούρτοβικ, *Η θέα πέρα από τον ακάλυπτο. Κριτικές και δοκίμια 1992-2002*, Εστία 2002.

5. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974-2017*, Πόλις 2018.

6. Περ. *Ιχνευτής* τχ 6-7.

ότι ο εγγονός της Εκάβης στο *Τρίτο στεφάνι* (δηλαδή ο Ταχτσής), ο οποίος στο τέλος του βιβλίου γίνεται ζωγράφος, «μοιάζει να αιωρείται στο κενό γαντζωμένος απ' την κορνίζα του πίνακα που ζωγράφισε». Είναι μια εύστοχη μεταφορική εικόνα όσον αφορά τον νεαρό ήρωα, σχολίασε αργότερα ο Ταχτσής, όμως όσον αφορά τον συγγραφέα τα πράγματα εξελίχθηκαν αλλιώς.

«Για να γράψω το βιβλίο, είχε χρειαστεί να ξεγαντζωθώ από την “κορνίζα” και να πέσω στο κενό. Και το 'χα γράφει στο σύντομο χρονικό διάστημα της ευφορίας που ακολούθησε αυτό το ξεγάντζωμα, και προτού αρχίσει να λειτουργεί ο νόμος της βαρύτητας. Ύστερα, καθώς δε βρέθηκε κανένα χέρι ν' απλωθεί και να μ' αρπάξει, άρχισα να πέφτω με αύξουσα επιτάχυνση. Δεν παραπονιέμαι. Ήταν οι κωλοσυνθήκες τέτοιες, έφταιξε κι ο χαρακτήρας μου»⁷.

Το πνευματικό κατεστημένο κι ο μοναχοπερπατητής

«Ήταν δύσκολο να αγαπήσει κανείς τον Ταχτσή, πρώτα απ' όλα γιατί δεν το επιθυμούσε ο ίδιος», έλεγε ο φίλος του Θανάσης Νιάρχος, ο οποίος επιμελήθηκε και τα αυτοβιογραφικά κατάλοιπά του, 1.500 δακτυλόγραφες σελίδες⁸!

Πανταχού παρών, παρεμβατικός στη δημόσια ζωή, μαχητικός και συχνά επιθετικός με τόνο εριστικό, είχε εντυπωσιακή ευφυΐα, χιούμορ αλλά και ανασφάλεια και ναρκισσισμό, και δε δίσταζε να γίνεται αντιπαθής δημιουργώντας εχθρούς ακόμα και σε κύκλους που θα μπορούσαν να θεωρηθούν φυσικοί του σύμμαχοι. Έπαιρνε τηλέφωνο τους υπουργούς, π.χ. τη Μελίνα Μερκούρη, για ποικίλα ζητήμα-

---

7. Κώστας Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, ό.π.

8. Θανάσης Νιάρχος, Γαλλικό Ινστιτούτο, Ιαν. 1999.

τα, έστελνε επιστολές ακόμα και σε αστυνομικούς διευθυντές. Αρνιόταν, έλεγε, να δεχτεί «την αλλοτρίωση που συνεπάγεται η παραδοχή των κοινωνικών κανόνων»⁹. Και μπορούσε να συγχρωτίζεται με μέλη της αστικής ελίτ με την ίδια άνεση που κυκλοφορούσε σε λούμπεν κύκλους, και έβγαινε τις νύχτες «για ερωτικό κυνήγι» με περούκα ξανθιά και κόκκινο φουστάνι. Καμάρωνε που δεν πίστεψε ποτέ σε κλίκες, οργανώσεις, κόμματα, «ούτε στην Ακαδημία Αθηνών, ούτε σε συλλόγους Λογοτεχνών, ούτε στη Μασονική Στοά», έλεγε αυτά που πίστευε, και δε νοιαζόταν για τις συνέπειες των λόγων και των έργων του.

Παρ' όλα αυτά, ως συγγραφέας ήταν, όπως έγραψε, «μοναχοπερπατητής από ιδιοσυγκρασία και πεποίθηση»¹⁰. Ολοκλήρωσε τη συγγραφή του μυθιστορήματος *Το τρίτο στεφάνι* κατά τη δεύτερη παραμονή του στην Αυστραλία, έπειτα από μια πολύχρονη περιπλάνηση εκτός των τειχών και διάφορες «παρασιτικές τεμπελοδουλειές». Το κυκλοφόρησε το 1962, αλλά τότε το βιβλίο συνάντησε κλειστές πόρτες και είχε μηδενική απήχηση, οπότε ο Ταχτσής γύρισε την πλάτη του στην εγχώρια «κόλαση επαρχιωτισμού, παρωχημένων ιδεών και άλυτων αντιφάσεων», και έφυγε στις ΗΠΑ¹¹. Στην ελληνική λογοτεχνική ζωή επέστρεψε οριστικά το 1964, χάρη στην πρόσκληση του Νάνου Βαλαωρίτη και της συντροφιάς του έκκεντρου περιοδικού *Πάλι*, που έγινε η οικογένειά του –εκεί πρωτοδημοσίευσε το διήγημα «Τα

---

9. «Η αθέατη πλευρά ενός “φοβερού βήματος”», Μικέλα Χαρτουλάρη, *Τα Νέα* 5/12/1989.

10. Κώστας Ταχτσής Ιούλιος 1975, στο «Ο Ταχτσής και το περιοδικό “Πάλι”», αρχείο Γιώργου Ζεβελάκη, *Διαβάξω*, Μάιος 2003.

11. Κώστας Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, ό.π.

ρέστα»— μέχρι που έκλεισε κι αυτό, το ταραγμένο 1966.

Την εποχή εκείνη, όπως είχε σχολιάσει ο Ταχτσής, το επίσημο όσο και το ανεπίσημο πνευματικό κατεστημένο όλων των ιδεολογικών ή άλλων αποχρώσεων τον αγνοούσε ή και τον υπονόμει συστηματικά¹². Και γύρω του πλανιόταν μια θολή μυθολογία, που την τροφοδοτούσαν από τη μια ο ζωγράφος Γιάννης Τσαρούχης, γνωστός του από το 1947, κι από την άλλη, οι ποιητικές συλλογές του όπου ο συγγραφέας είχε διακηρύξει θρασύτητα τη «φιλομοφυλία» του.

Οστόσο, μέσα στο βαθύ σκοτάδι της δικτατορίας των συνταγματαρχών, ο Ταχτσής έβαλε με γενναιότητα το όνομά του (και γι' αυτό διώχθηκε από την Ασφάλεια) δίπλα σ' εκείνα των Αναγνωστάκη, Βαλτινού, Κουμανταρέα, Ρούφου, Καίης Τσιτσέλη κ.ά. υπογράφοντας κι αυτός τη «Διαμαρτυρία κατά της Λογοκρισίας» των 18 (ήσαν 19) που, μετά το αντιδικτατορικό μήνυμα του Νομπελίστα Γιώργου Σεφέρη, στάλθηκε στις αθηναϊκές εφημερίδες στις 23/4/1969, λογοκρίθηκε από τη χούντα, αλλά μεταδόθηκε από τα διεθνή ΜΜΕ.

Στο μεταξύ το *Τρίτο στεφάνι*, που είχε μεταφραστεί στα γαλλικά το 1967 και στα αγγλικά το 1968, απογειώθηκε μετά το 1970, όταν κυκλοφόρησε από τον καταξιωμένο Ερμή, και έκανε πολλές επανεκδόσεις. Έτσι, μέχρι την ακριβή «μεταγραφή» του συγγραφέα στις εκδόσεις Εξάντας και τον θάνατό του, είχε γίνει «μπεστ σέλερ» με πωλήσεις που είχαν φτάσει τα 100.000 αντίτυπα, επιτυχία πολύ μεγάλη για την τότε ελληνική αγορά.

---

12. Κώστας Ταχτσής Ιούλιος 1975, στο «Ο Ταχτσής και το περιοδικό "Πάλι"», αρχείο Γιώργου Ζεβελάκη, Διαβάζω, Μάιος 2003.

Φιλομοφιλία, κοινωνία και απρόθυμη ελληνική πολιτεία

Ο Ταχτσής είχε συνείδηση ότι το μυθιστόρημά του μπορούσε να διαβαστεί με πολλούς τρόπους, και ίσως αυτό είναι το κλειδί της αντοχής του στον χρόνο.

Γι' αυτό τον ενοχλούσε που η «δογματική αριστερά» πρόσεξε «μόνο το γράμμα κι όχι το πνεύμα του βιβλίου», και τον επέκρινε για έναν χαρακτήρα στο ...Στεφάνι, τον «Δημήτρη», που είναι συγχρόνως κομμουνιστής και κακοποιός του κοινού ποινικού δικαίου, ενώ αγνόησε τη Νίνα, η οποία παραδέχεται στο τέλος του βιβλίου ότι: «αν είχε κερδίσει η αριστερά, ίσως να είχε αλλάξει η ζωή προς το καλύτερο»¹³. Παράλληλα, υποστήριζε ότι με τις γυναικείες πρωταγωνιστικές φωνές, έτσι όπως τις χειρίστηκε στο μυθιστόρημά του, αμφισβητούσε ορισμένες αιώνιες έννοιες –την έννοια άνδρας, ανδρισμός κτλ.– και το πετύχαινε αυτό «με πολλούς ύπουλους τρόπους, που είναι καλύτερο να αφήσουμε για τον οξυδερκή κριτικό του μέλλοντος».

Πράγματι, μια πενταετία μετά τον θάνατό του, ο Δ. Κούρτοβικ υπογράμμιζε σε κριτική του: «Οι παρατηρήσεις του Ταχτσή για το σεξ, την ομοφυλοφιλία, τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και ιδιοσυγκρασία των Ελλήνων είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και συχνά διεισδυτικότερες. [...] Στη διαμάχη του με τους συνδικαλισμένους ομοφυλόφιλους και τις συνδικαλιζόμενες πόρνες είχε δίκιο, πράγμα που σήμερα φαίνεται πολύ καθαρότερα απ' όσο τότε. Έβλεπε, και σωστά, στα κινήματα για τη θεσμική κατοχύρωση των σεξουαλικών μειονοτήτων έναν αποπροσανατολιστικό επαναστα-

---

13. «Η αθέατη πλευρά ενός “φοβερού βήματος”», Μιρέλα Χαρτουλάρη, *Τα Νέα* 5/12/1989.

τισμό που ήταν άσχετος με το δικαίωμα στη διαφορά...»¹⁴.

Είχε μια παλικαριά ο Ταχτσής και μιλούσε χωρίς περιστροφές για όλα αυτά, αδιαφορώντας για το αν ήταν ή δεν ήταν το κοινό του ώριμο να τον ακούσει. Ειδικότερα η λειτουργία του ως δημόσιου προσώπου «υπήρξε καταλυτική», όπως σημείωσε το 2003 ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ Βρασίδης Καραλής, «για να καταστούν ορισμένα ζητήματα περί τα ερωτικά προφανή και ορατά, μέσα σε μια κοινωνία που απέφευγε πάντα την κυριολεξία»¹⁵.

Δεν είναι τυχαίο ότι ποτέ ο Ταχτσής δεν πήρε Κρατικό Βραβείο ούτε τιμήθηκε για το σύνολο του έργου του, παρότι το μυθιστόρημά του *Το τρίτο στεφάνι* ήταν σταθμός, παρότι ο προφορικός λόγος, όπως εκείνος τον χειρίστηκε αριστοτεχνικά στο έργο του, διέθετε μια μοναδική χειμαρρώδη εξωστρέφεια, και παρότι πρώτος περιέγραψε μια νοοτροπία: τον μικροαστισμό. Ο μικροαστισμός ποτέ δε διερωτάται γιατί τα πράγματα είναι έτσι όπως είναι, ποτέ δε βασανίζεται συνειδησιακά, και είναι από τα καθοριστικότερα και ανθεκτικότερα στοιχεία της νεοελληνικής κουλτούρας... Η ελληνική πολιτεία δεν τον τίμησε ούτε μετά το βίαιο τέλος του (πιθανώς με στραγγαλισμό), αλλά ούτε και η ελληνική αστυνομία υπήρξε πολύ δραστήρια στην αναζήτηση της αλήθειας για τον θάνατό του. Κι ας υπέγραψαν οι επώνυμοι φίλοι του (Αγγελάκης, Ακριθάκης, Αραβαντινού, Αργυρίου, Βαλτινός, Βασιλικός, Δούκα, Κουμανταρέας, Λιοντάκης, Νιάρχος, Σαββόπουλος, Φασιανός κ.ά.) το 1989 μια

---

14. Δημοσθένης Κούρτοβικ, «Κώστας Ταχτσής: Από άλλη σκοπιά», *Τα Νέα* 5/2/1993.

15. Βρασίδης Καραλής, «Η τραγωδία της μικροαστικής τάξης», *Διαβάζω* Μάιος 2003.

δημόσια καταγγελία «για τη σιωπή που έχει καλύψει από ανακριτικής πλευράς την υπόθεση Ταχτσή».

Τον Απρίλιο του 1988 ο Κώστας Ταχτσής ήταν ο πρώτος ζων Έλληνας συγγραφέας που τιμήθηκε στο Παρισινό Κέντρο Πομπιντού-Μπομπούρ, με κοινό που έκανε ουρά για να τον ακούσει. Αλλά στην Ελλάδα, «οι τότε κρατούντες, το '88, είχαν μια ενδημική απέχθεια προς τους ομοφυλόφιλους». Όταν πέθανε κάτω από ανεξιχνίαστες (ακόμα) συνθήκες, «όχι μόνο δεν κινήθηκε τίποτα, κανείς, αλλά σαν να υπήρξε μια ικανοποίηση στα μικροαστικά στρώματα της κοινωνίας μας ότι καλά του έκαναν, έτσι πρέπει να ξεμπερδεύουμε με τους τοιούτους». Το σχολίασε καυστικά ο Βασίλης Βασιλικός σε άρθρο του, υπενθυμίζοντας ότι στην κηδεία του δολοφονημένου Παζολίνι, το 1975, «παραβρέθηκε σύμπασα η πολιτική ηγεσία της Ιταλίας. Με πρώτο και καλύτερο τον Ενρίκο Μπερλινγκουέρ»¹⁶.

Επικαιρότητα και αναγνώριση από το κοινό

Σήμερα ο Κώστας Ταχτσής είναι πολλαπλά επίκαιρος, πολλαπλά ενοχλητικός και πολλαπλά ενδιαφέρων, τόσο ως ανήσυχη προσωπικότητα με ευρω-αμερικανική κουλτούρα όσο και ως συγγραφέας-ανατόμος της ελληνικής ιδιοσυγκρασίας. Αυτό θα αναδειχθεί με την παράλληλη κυκλοφορία από τις Εκδόσεις Ψυχογιός, σε συνεργασία με την αδελφή του Ελπίδα Αρτέμη και την ανιψιά του Έλλη Αρτέμη, όλων των βιβλίων του που εκδόθηκαν όσο ζούσε. Δηλαδή του μυθιστορημάτος του, των διηγημάτων και των αυτοβιογραφικών κειμένων του καθώς και των ποιητικών συλλογών του,

---

16. Βασίλης Βασιλικός, «Ποιος σκότωσε τον Κώστα Ταχτσή;» *Ελευθεροτυπία*, 10/3/1993.

που κυκλοφόρησαν με δική του πρωτοβουλία, στο διάστημα 1951-1979.

Αυτός που ήταν μπροστά από την εποχή του, μπροστά από τη Μεταπολίτευση, σήμερα με το πολυσχιδές έργο του, με τις συχνά αιρετικές απόψεις του και με την αντισυμβατική στάση ζωής του θα ήταν στο κέντρο της δικής μας εποχής, της γεμάτης ανατροπές αυγής του 21ου αιώνα.

Τα γραπτά του, οι απόψεις του, η καθημερινότητά του αναμετρήθηκαν με την ελληνική κοινωνία, με τις αγκυλώσεις της και με τα συντηρητικά αντανακλαστικά της, πολύ πριν να αναπτυχθούν στα αμερικανικά, ευρωπαϊκά και ελληνικά Πανεπιστήμια οι διεπιστημονικές Σπουδές Φύλου, πολύ πριν να ψηφιστούν στην Ελλάδα οι ρηξικέλευθοι νόμοι για την επέκταση του Συμφώνου Συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια (2015), και για την αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου (2017), πολύ πριν το λιντσάρισμα (2018) του ακτιβιστή της ΛΟΑΤΚΙ (LGBDQ) κοινότητας, Ζακ Κωστόπουλου, στο κέντρο της Αθήνας... Ταυτόχρονα, όμως, διασταυρώθηκαν με την πιο πρωτοποριακή αλλά και με την πιο δημοφιλή πτυχή της πολιτιστικής ζωής στην Ελλάδα. Από τη μια ήταν το περιοδικό *Πάλι*, κι από την άλλη οι παραστάσεις του Αριστοφάνη (από το 1976) του οποίου μετέφρασε με γλωσσική ευφορία τέσσερις κωμωδίες, καθώς και άλλες εμβληματικές παραστάσεις (όπως η «Φιλουμένα Μαρτουράνο» του Ντε Φιλίπο) με σπουδαίους σκηνοθέτες και ηθοποιούς. Και μετά τον θάνατό του, ακολούθησε η πρώτη διασκευή του ...*Στεφανιού* σε σίριαλ (1995-96) ή σε θεατρικά έργα, που αναβίωσαν με επιτυχία, μετά το 2009, το *Τρίτο στεφάνι* στη σκηνή, και θα εξακολουθήσουν να το αναβιώνουν.

Το τέλος του Κώστα Ταχτσή στις 25 Αυγούστου 1988 θυ-

μίξει το τέλος όλων των άλλων «καταραμένων» της Τέχνης, από τον Ρεμπώ ως τον Ζενέ και τον Παζολίνι ή τον Κουμανταρέα, σπουδαίο πεζογράφο, φίλο του Ταχτσή, που δολοφονήθηκε με αγριότητα στην Κυψέλη το 2014. Είναι το τέλος της παράτολμης και διαβρωτικής πορείας ενός χαρισματικού ανθρώπου που σπαταλήθηκε στα πάθη του αλλά στη δουλειά του ήταν άτεγκτος με τον εαυτό του και δεν έκανε καμία αβαρία στο όνομα της γραφής¹⁷. Κατέβηκε συνειδητά στην γκρίζα ζώνη ανάμεσα στον δικό του παράδεισο και στην κόλαση, αναλαμβάνοντας το κόστος που είχε αυτό στην προσωπική ζωή του, αλλά ταυτόχρονα παρέμεινε πάντα στα χαρακώματα ενάντια στην επερχόμενη βαρβαρότητα. Γι' αυτό διαβάζεται σήμερα και από νεότερες γενιές, γι' αυτό το κορυφαίο έργο του, το *Τρίτο στεφάνι*, έχει κεντρική θέση στον μικρό κατάλογο των long sellers της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Μικέλα Χαρτουλάρη

11/10/2020

---

17. Μαντώ Αραβαντινού, στο «Η ζωή είναι πάνω από τη γραφή», Γ. Σαρηγιάννης – Μ. Χαρτουλάρη, *Τα Νέα* 29/8/1988.

A'

1

Δε μπορώ, όχι, δε μπορώ να την υποφέρω πια!... Τι πληγή είν' αυτή που μου 'στειλες, θε μου; Τι αμαρτίες έχω κάνει για να με τιμωρείς τόσο σκληρά; Ως πότε θα την έχω στην καμπούρα μου; Ως πότε θα 'μαι υποχρεωμένη να την ανέχομαι, να βλέπω τη μούρη της, ν' ακούω τη φωνή της, ως πότε; Δε θα βρεθεί επιτέλους κανένας στραβός χριστιανός να την πάρει, ν' απαλλαγώ απ' αυτό το έκτρωμα της φύσεως, που μ' άφησε ο πατέρας της για να μ' εκδικηθεί – που χαΐρι και προκοπή να μη δουν εκείνοι που δε μ' άφησαν να κάνω την έκτρωση!...

Μα γιατί τους βλαστημάω; Δε ζούνε πια. Ούτε φταίν' εκείνοι. Φταίω εγώ που τους άκουσα. Σε τέτοια ζητήματα πρέπει ν' ακούει κανείς μόνο τον εαυτό του, κανέναν άλλον!... Όσο ήταν μικρή, παρηγοριόμουνα με τη σκέψη πως, μεγαλώνοντας, θ' άλλαζε. «Θ' αλλάξει!» έλεγα. «Θα στρώσει. Στο κάτω της γραφής, αργά ή γρήγορα, μια μέρα θα παντρευτεί. Θα τη φορτωθεί άλλος στην καμπούρα του». Μα δε βαριέσαι! Άδικα ήλπιζα. Όπως πάν' τα πράγματα, μου φαίνεται πως θα μείνει γεροντοκόρη. Και πώς να μη μείνει γεροντοκόρη τέτοια που είναι; Αχ, ας όψεται εκείνο το τέ-

ρας, η Ερασμία, που την κατέστρεψε με τις κατηχήσεις της. Ποιος άντρας θα γυρίσει, σας παρακαλώ, να την κοιτάξει ερωτικά έτσι που ντύνεται, έτσι που φέρεται, έτσι που μιλάει; Ποιος σοβαρός άνθρωπος θα δεχτεί να την κάνει μητέρα των παιδιών του μ' αυτές τις γελοίες ιδέες που έχει, με τις νευρώσεις που έχει, με το έκζεμα που το ξύνει συνεχώς και δεν τ' αφήνει να κλείσει; Θα μείνει δυστυχώς στο ράφι, και δεν ξέρω η έρμη ποια απ' τις δυο μας να λυπηθώ περισσότερο: τον εαυτό μου ή εκείνην; Γιατί, ό,τι κι αν λέω, κακά τα φέματα. Μάνα της είμαι και την πονάω.

Μα πονάω και τον εαυτό μου. Κάθε φορά που με συγχύζει, με τρελαίνει ο πόνος του έλκους. «Αφού σ' έκαν' ο θεός άσκημη», της λέω, «ντύσου τουλάχιστον λιγάκι πιο φανταχτερά, μπας και ξεγελάσεις κανέναν!» Μα δυστυχώς δε μου 'μοιασε ούτε σ' αυτό. Δε θέλω να πω πως είμ' όμορφη. Μα έχω αέρα. Ήξερα πάντα να ντύνομαι. Στην ηλικία της έπιανα πουλιά στον αέρα. Περνούσα και γύριζαν τα κεφάλια των ανδρών, όπως γυρίζουν τα ηλιοτρόπια στον ήλιο. Δεν ήμουν σαν κι αυτό το σαμιαμίδι! Ήθελα να 'ξερα σε ποιον διάβολο έμοιασε. Σε μένα δεν έμοιασε, στη γιαγιά της δεν έμοιασε, στον παππού της καθόλου, στον πατέρα της ακόμα λιγότερο. Μπορεί να 'ταν παλιάνθρωπος, μπορεί να 'ταν αυτό που ήταν, αλλ' ήταν άνθρωπος του κόσμου. Ήταν όμορφος – πιο όμορφος απ' ό,τι έπρεπε...

Όχι, δεν είμαι όμορφη! Μα ξέρω να ζήσω. Ποια γυναίκα στην ηλικία μου θα βασιτιόταν τόσο καλά, όσο βασιτιέμαι εγώ; Όλες μου οι φίλες κι όλες μου οι συμμαθήτριες απ' τ' Αρσάκειο έχουν γεράσει. Τις βλέπω στο δρόμο και τρομάζω. Είναι κιόλας γιαγιάδες!... Όχι επειδή έχουν εγγόνια – η Ιουλία δεν έχει εγγόνια – αλλ' επειδή παραμέλησαν τον εαυτό τους. Αφέθηκαν και γέρασαν. Το σώμα δε γερ-

νάει, αν δε γεράσει πρώτα η καρδιά. «Ας κάνουν οι κόρες μου λούσα!» σου λέει. «Ας πάνε τα παιδιά μου στους χορούς και τις διασκεδάσεις! Εγώ τα 'φαγα πια τα ψωμιά μου!» Μα το λένε, γιατί έχουν παιδιά που αξίζουν κάθε θυσία. Δεν έχουν τη Μαρία! Δεν ξέρουν τι θα πει να 'χεις κόρη τη Μαρία, και γι' αυτό δεν τις αδικώ που με μέμφονται ότι ξαναπαντρεύτηκα, αντί να κοιτάξω να την παντρέψω. Δεν ξέρουν ότι την εποχή που απεφάσισα να κάνω το σάλτο να πάρω το Θόδωρο, ζύγισα όλα τα υπέρ και τα κατά. Η Μαρία, είπα με το νου μου, είναι σαν το ναυαγό που πνίγεται... Αν κάνω πως πάω κοντά της να τη σώσω, θα με παρασύρει και μένα στον πάτο. Ας σωθώ εγώ τουλάχιστον, για να της δώσω τον καιρό να μεγαλώσει λιγάκι, να ωριμάσει κάπως. «Πάντρεψέ την», μου 'λεγαν όλες, «και να δεις πως θα γίνει αγνώριστη». Να την παντρέψω εγώ; Ανημποριά έχει να βρει μόνη της γαμπρό; Εγώ πρέπει να της τον φέρω στο πιάτο; Εμένα στην ηλικία της με φλερτάριζαν δέκα άντρες συγχρόνως. Όπου πήγαινα κρεμόντουσαν απ' τη φούστα μου. Σ' όποιον να 'λεγα «σε παίρνω», θα 'τρεχε με τα τέσσερα!... Πώς έκανα –θα μου πείτε– τη στραβωμάρα να πάω να πέσω απάνω στο Φώτη, αυτό είν' άλλη ιστορία. Προτιμώ να μην το θυμάμαι, γιατί συγχύζομαι περισσότερο. Ίσως –λέω καμιά φορά με το νου μου– να 'ταν γραφτό απ' το θεό να τον πάρω για να τραβήξω όσα τράβηξα. Γραφτό να γεννήσω αυτή τη Μέδουσα!... Άλλες πάλι φορές σκέπτομαι πως δε φταίει ούτ' ο θεός, ούτε η μοίρα. Εγώ φταίω, κανείς άλλος! Ήμουνα πεισματάρια και πάτησα πόδι. Είπα «θα τον πάρω» και τον πήρα. Από ένα πείσμα. Ακριβώς επειδή δεν τον ήθελε κανένας απ' τους δικούς μου. Ούτε κι αυτός ακόμα ο συχωρεμένος ο μπαμπάς, που ήταν πάντα τόσο επιφυλακτικός στις κρίσεις του. Δεν

εννοούσα να τους αφήσω ν' ανακατευτούν ακόμα μια φορά στις υποθέσεις μου και στη ζωή μου, όπως είχαν κάνει στο παρελθόν. Αρκετό κακό μου 'χαν κάνει με τις ανακατωσούρες τους στην περίπτωση του Αργύρη. Δεν ήμουνα πια δεκαοχτώ χρονών, όπως άλλοτε. Ήμουνα είκοσι εφτά. Ήμουνα αυτεξούσια κι αποφασισμένη να κάνω του κεφαλιού μου. Έκανα του κεφαλιού μου, κι έβγαλα τα μάτια μου!...

Αλλ' αυτό είν' έτερον εκάτερον. Όλοι οι άνθρωποι σφάλουν μία φορά στη ζωή τους. Είναι λόγος αυτός να πληρώνω αιωνίως εκείνο το ηλίθιο σφάλμα; Πόσα χρόνια θα ζήσω ακόμα; Δέκα; Είκοσι; Ποιος ξέρει! Μπορεί να βγω σήμερα έξω και να με πατήσει κανέν' αυτοκίνητο, απ' αυτά που τρέχουν σα διαβόλοι. Αλλ' ακόμα κι αν μου μένει μιας ώρας ζωή, εννοώ να τη ζήσω όπως θέλω εγώ! Η κυρα-Γαλάτεια δεν πρόκειται να κάνει άλλη Νίνα. Είναι βαθιά στο χώμα. Να ζήσω χωρίς τη γκρίνια της, να συγκεντρωθώ λιγάκι, να μπορέσω να σκεφτώ σοβαρότερα πράγματα απ' το αιώνιο θέμα της Μαρίας – θε μου, δε θα μου το δώσεις ποτέ αυτό το καλό;...

Είναι τώρα δυο-τρεις μέρες που 'χει φαγωθεί με το Θόδωρο. Η λύσσα την πιάνει κατά περιόδους. Του κλείνει τις πόρτες στα μούτρα. Αρνείται να φάει στο τραπέζι μαζί μας. Κι όταν είμαστε μόνες μας, τον βρίζει πατόκορφα κι αυτόν και το σόι του, χωρίς να της έχει δώσει ο καημένος την παραμικρή αφορμή. Με ζηλεύει, που κακό χρόνο να 'χει, τι άλλο να υποθέσει κανείς; «Αφού θέλεις άντρα», της λέω κι εγώ σήμερα, «πήγαινε στο πάρκο και βρες κανένα μαγκλαρά!... Το πάρκο δεν είναι μακριά. Δυο βήματα είναι. Πήγαινε και βρες κανένα ναύτη ή κανένα στρατιώτη να σου σβήσει τη φωτιά σου! Εγώ πρέπει να σ' τον βρω; Στην ηλικία

σου, όχι μόνο είχα κάνει εσένα, αλλά τοιμαζόμουνα να παντρευτώ και για δεύτερη φορά! Μπρος!» της λέω, «ντύσου και βγες έξω, κι ορκίζομαι στα κόκαλα του πατέρα μου, του ανθρώπου που αγαπούσα περισσότερο από κάθε τι στον κόσμο, ότι όποιον και να φέρεις στο σπίτι, μα όποιος και να 'ναι, και να τον φέρεις και να μου πεις, “ο κύριος από δω είναι φίλος μου, είν’ αρραβωνιαστικός μου, είν’ άντρας μου”, δε θα φέρω την παραμικρή αντίρρηση, δε θα εκφράσω την παραμικρή γνώμη! Και θα του κάνω και δέκα τεμενάδες. Δε θα τον παντρευτώ εγώ. Δε θα κοιμάμαι εγώ μαζί του. Εσύ θα κοιμάσαι μαζί του. Φτάνει, βεβαίως, να μη σε πιάσει κοροΐδο –γιατί κάτι τέτοιες μυξοπαρθένες σαν και σένα πιάνονται συνήθως κοροΐδα– και σου φάει την προίκα σου, και σε παρατήρει, κι έχω, όχι μόνο εσένα στην καμπούρα μου, μα και κανένα μπαστάρδικο! Ντύσου», της λέω, «και βγες έξω, να μη σε βλέπω στα μάτια μου! Κι αν δε θέλεις άντρα –γιατ’ είσαι βεβαίως ανισόρροπη και δεν ξέρεις ούτ’ εσύ τι ζητάς απ’ τη ζωή– τότε πήγαινε και κλείσου σε μοναστήρι. Υπάρχουν μερικά ακόμα. Πήγαινε στην Κερατέα με την οσία Μαριάμ! Τράβα να καλογερέψεις σαν την Ερασμία, το μεγάλο σου πρότυπον! Σ’ άφησε δηλαδή επίτηδες ο πατέρας σου πίσω με την εντολή να μου κάνεις τη ζωή μαύρη; Μπρος! Ντύσου! Κάνε επιτέλους ό,τι θέλεις. Αλλά πρόσεξε καλά. Σε προειδοποιώ για τελευταία φορά: μη μου ξανακάνεις σύγχυση σαν τη σημερινή, και μάλιστα μπροστά στο Θόδωρο, γιατί φόνισσα Κάστρω θα γίνω και θα σε κάνω κομματάκια! Και μην ξανατολμήσεις να βγάλεις τις φωτογραφίες του πατέρα μου και της κυρα-Εκάβης απ’ τον τοίχο του σαλονιού! Ας είναι άσχημα τα κάδρα. Ας μην είναι πια της μόδας να 'χει κανείς φωτογραφίες στον τοίχο. Όσο ζω εγώ, το σπίτι είναι δικό μου! Εγώ είμαι η οικοδέσποινα εδώ μέσα

και θα κρεμάσω στους τοίχους ό,τι θέλω εγώ, τ' ακούς; Όταν παντρευτείς με το καλό και κάνεις δικό σου σπίτι, ή όταν φοφήσω, όπως λες, και με κληρονομήσεις –κι όπως με συγχύζεις θα με κληρονομήσεις γρήγορα–, να κρεμάσεις στους τοίχους σου κουδούνια!... Αλλ' όσο ζω εγώ κι έχω τα μάτια μου ανοιχτά, θέλω να βλέπω τις φωτογραφίες των ανθρώπων που μ' αγαπούσαν και που, δυστυχώς, πέθαναν και μ' άφησαν με σένα τη στρίγκλα, για να με φας ζωντανή!» της λέω και πήγα και κρέμασα τις φωτογραφίες του μπαμπά και της κυρα-Εκάβης στη θέση τους.

Όταν το 'δε, άφρισε. «Μμ!» μου λέει. «Πρόσεξε μη σου προσβάλουν την πλύστρα την πεθερά σου». Και της λέω: «Πλύστρα είσαι και φαίνεσαι!» Έτσι άρχισε ο καβγάς μας σήμερα. «Πλύστρα είσαι και φαίνεσαι», της λέω, κι από κουβέντα σε κουβέντα, παρ' ολίγο να 'ρθουμε στα χέρια. Έγινε μπαρούτι, γιατί ξέρω ότι βρίζει την κυρα-Εκάβη επίτηδες, για να με πικάρει. Να την ακούσει, καταλαβαίνετε, ο Θόδωρος ότι λέει τη μάνα του πλύστρα, να την πιάσει απ' το τσουλούφι και να τη φέρει σβούρα. Και ποιος θα συγχυστεί; Ποιος άλλος από μένα κι από κείνον; Όχι, βεβαίως, η Μαρία. Τη Μαρία την τρέφει ο καβγάς, αδύνατο να ζήσει χωρίς καβγά.

Μ' ακόμα κι ο Θόδωρος να μην ήταν, όσο ζω, εννοώ να βλέπω τη φωτογραφία της κυρα-Εκάβης στη θέση της. Όχι επειδή είναι πεθερά μου. Ποια νύφη αγαπάει την πεθερά της; Ένας θεός ξέρει ότι, αν ζούσ' εκείνη, δε θα δεχόμουνα επ' ουδενί λόγω να πάρω το Θόδωρο. Μπορεί να 'ταν η καλύτερη φιληνάδα στον κόσμο, μα για πεθερά δεν έκανε. Αυτό ήμουνα σε θέση να το ξέρω καλύτερα από κάθε άλλον. Στην ψυχική κατάσταση που είχε περιέλθει τα τελευταία χρόνια, ήταν πια ανίκανη για οποιαδήποτε ανθρώπινη σχέ-

ση. Δεν ήταν η παλιά κυρα-Εκάβη με τ' αστεία της, την πίστη της στη ζωή και τους ανθρώπους –παρά την επιφανειακή απαισιοδοξία της–, η κυρα-Εκάβη στην οποία έλεγες τον πόνο σου και σου 'δινε συμβουλές, όπως μόνον εκείνη ήξερε να δίνει. Όχι! Αν ζούσε τον καιρό που γύρισε ο Θόδωρος απ' τη Μέση Ανατολή, δε θα μου περνούσε καν η ιδέα απ' το μυαλό να τον πάρω και να γίνω νύφη της. Θα 'ταν αστείο. Ασύλληπτο. Μοιραία θα μαλώναμε. Αφήστε πια το πόσο θα γελούσε ο κόσμος εις βάρος μας. Ακόμα τώρα συναντάω καμιά φορά γνωστές μου της εποχής εκείνης, που 'χω χρόνια να δω, και μου λένε: «Για φαντάσου, βρε Νίνα, το πίστευες ποτέ σου ότι μια μέρα θα γινόσουν νύφη της;» Και το λένε μ' ειρωνεία, που, αν δεν αγνοούσα όπως αγνώω, θα 'πρεπε να μαλώσω μ' όλο τον κόσμο. Στο κάτω της γραφής, σκέφτομαι, έχουν εν μέρει δίκιο. Είναι αστείο που ήρθαν τα πράγματα όπως ήρθαν, μόνο που δεν είναι αστείο με τον τρόπο που το βλέπει ο κόσμος. Ποια απ' όλες αυτές τις σουσουδες ήξερε την κυρα-Εκάβη; Ποια ήξερε την καρδιά της; Καμιά φορά αμφιβάλλω αν την ήξερα ακόμα κι εγώ η ίδια, κι ας είχαμε φάει μαζί ψωμί κι αλάτι...

Μερικές την έβρισκαν διασκεδαστική. Μερικές την έβλεπαν με περιφρόνηση, όπως την έβλεπε η σνομπ η Ιουλία. Δε μπορούσε να καταλάβει πώς την έκανα παρέα. Δε μου το 'πε ποτέ καθαρά, αλλά μου το 'λεγε μ' ένα σωρό περιφράσεις. «Εσύ, Νίνα μου, έχεις τόσο καλή καρδιά!» μου 'λεγε. «Ανοίγεις το σπίτι σου σ' όποιον να 'ναι. Πάντα το λέω της Λιλίκας μου: η Νίνα έχει την καλύτερη καρδιά του κόσμου». Δε μπορούσε να καταλάβει πώς ήταν δυνατόν να προτιμάω την παρέα της κυρα-Εκάβης απ' τη δική της ή απ' της Καρούσου.

Η Μάρθα την έβλεπε σαν παλιάτσο και μια φορά μού το

’πε: «Εσύ είσαι σαν τους αυτοκράτορες», μου λέει, «που είχαν τους τζουτζέδες τους». Δε μπορούσε ούτ’ αυτή να καταλάβει, κι ας έκανε τη διαβασμένη, τους λόγους που έκαναν καμιά φορά την κυρα-Εκάβη να φέρεται και σαν παλιάτσος – από ταπεινοφροσύνη. Η κυρα-Εκάβη τρελαινόταν να δραματοποιεί τη ζωή της, μα όσο περισσότερο τη δραματοποιούσε, τόσο περισσότερα αστεία έκανε – πάντα εις βάρος του εαυτού της, ποτέ των άλλων.

Όσο για τη θεία Κατίγκω με τη σεμνοτυφία της και τις γελοίες περί ηθικής αρχές της, ήταν φυσικό να τη βλέπει σαν την προσωποποίηση του διαβόλου επί της Γης. Κι από μια μεριά είχε δίκιο: η κυρα-Εκάβη ήταν και διάβολος. Αλλά συγχρόνως ήταν και θεός, μια αγία, και κανείς δεν είναι εις θέσιν να το ξέρει καλύτερα από μένα, που παρακολούθησα την ιστορία της ως το τέλος, που κατάλαβα την καρδιά της, όπως δεν την κατάλαβαν ούτε τα παιδιά της!...

Τα παιδιά της, πφ! Έχοντας την κόρη μου που έχω, είμαι σε θέση να ξέρω ότι απ’ όλα τα πλάσματα του θεού δεν υπάρχει ίσως κανένα σ’ αυτό τον κόσμο, που να μας καταλαβαίνει λιγότερο από κείνα που βγήκαν μέσ’ απ’ την κοιλιά μας. Κι αν όλ’ αυτά δεν είν’ αρκετά, για να θέλω να βλέπω τη φωτογραφία της, τότε ας πούμε ότι το κάνω γιατί περάσαμε αξέχαστες μέρες μαζί. Γιατί της άνοιξα την καρδιά μου, όπως δεν το ’χα κάνει ούτε στη μάνα μου. Γιατί, έχοντας πικράν πείρα απ’ τη δική της την κόρη κι απ’ όλα της τα παιδιά (γιατί κι η Πολυξένη δεν της φέρθηκε στο τέλος καλύτερα απ’ την Ελένη), ήταν η μόνη απ’ τους συγγενείς και τους φίλους μου, που με συμπονούσε απ’ τα βάθη της καρδιάς της. Η μόνη που συμμεριζόταν και καταλάβαινε τον καημό μου και την πικρία που ’νιωθα για την κακιά τύχη που είχα – να κάνω παιδί-τέρας!...

Δε μπορώ, όχι, δε μπορώ να την υποφέρω πια!...
Τι πληγή είν' αυτή που μου 'στειλες, θε μου;
Τι αμαρτίες έχω κάνει για να με **τιμωρείς** τόσο
σκληρά; Ως πότε θα την έχω στην καμπούρα
μου; Ως πότε θα 'μαι υποχρεωμένη να την
ανέχομαι, να βλέπω τη μούρη της, ν' ακούω
τη φωνή της, ως πότε; Δε θα βρεθεί επιτέλους
κανένας στραβός χριστιανός να την πάρει,
ν' **απαλλαγώ** απ' αυτό το έκτρομα της φύσεως,
που μ' άφησε ο πατέρας της για να μ' **εκδικηθεί**
– που χαίρει και προκοπή να μη δουν εκείνοι που
δε μ' άφησαν να κάνω την **έκτρωση!**...

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Μικέλα Χαρτουλάρη

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 24833

Γ Ι Α   Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ   Μ Ε   Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ